

Bränning och markstörning gynnar hotade arter i Halland

Två militära övningsfält i södra Halland uppvisar för landet unika naturvärden. Vad har de gemensamt? Jo, de bränns regelbundet! Eldens stora betydelse för mångfalden även utanför den boreala barrskogen uppmärksammas mer och mer. Floraväktare Krister Larsson berättar om sina halländska erfarenheter.

KRISTER LARSSON

Under senare år har kunskaperna om mångfalden av växter och djur i det halländska landskapet ökat lavinartat och för kärlväxterna har arbetet med landskapsfloran "Hallands flora" (Georgson m.fl. 1997) varit en språngbräda för kunskapsutvecklingen. Numera

finns många kunniga botanister och floraväktare organiserade genom Hallands botaniska förening och under 2005 lämnade 26 floraväktare in 196 rapporter om 59 rödlistade kärlväxter. Exempel på rapporterade arter är nålginst *Genista anglica*, tysk ginst *G. germanica*, kustgentiana *Gentianella baltica* och ostronört *Mertensia maritima*. I flera fall har floraväktarna också gjort praktiska skötselinsatser och exempelvis praktnejlikan *Dianthus superbus* och murgroönsmöjan *Ranunculus hederaceus* hade förmodligen inte funnits kvar i länet utan dessa insatser.

Något som också har uppmärksamrats alltmör är att kärlväxterna är basen för ett myllrande insektsliv med många fascinerande livsformer och hotade arter, och flera insektsinventeringar

Figur 1. Cypresslummer (till vänster) är talrik på Tönnersjömålets hårt brända hedar, liksom den akut hotade huvudbägarlaven som här har sin största förekomst i landet. Rödtonad harrismätare (till höger) är en av elva rödlistade fjärilar som lever på nålginst. Under senare år har den bara hittats på åtta ställen i södra Halland med det största beståndet på Tönnersjömålet. Foto: Krister Larsson & Ronny Lindman.

Diphasiastrum tristachyum is strongly favoured by the recurring fires on the old military training grounds at Tönnersjömålet in S Halland. The redlisted geometrid *Chesias rufata* benefits from the strong presence of its host plant *Genista pilosa* at the same site.

har genomförts på uppdrag av länsstyrelsen. I takt med de ökade kunskaperna har det blivit alltmer uppenbart att många hotade kärlväxter och insekter lever i miljöer som naturvärden hittills inte har ägnat särskilt mycket uppmärksamhet och det är tydligt att det behövs en mer variationsrik skötsel av naturbetesmarker, ängar och andra kulturmarker samt att nya skötselmetoder behöver utvecklas och testas i praktiken om hela mångfalden i kulturlandskapet ska kunna bevaras.

Nyttiga tankeställare för oss som jobbar med naturvård i Halland har varit att få se de rika växt- och djurliv som kan utvecklas i grustäcker, på militära övningsfält samt på vägkanter, banvallar och liknande marker där markstörning av olika slag sker. Många värdefulla miljöer är belägna så att de kan vara svåra att sköta med betande djur medan slåtter är resurskrävande och ofta svår att få till stånd rent praktiskt. Dessutom finns det många växter och insekter som missgynnas och riskerar att försvinna med det intensiva sommararbete som idag sker i många naturbetesmarker. En vanlig invändning när detta kritiserar är att det inte går att sköta naturbetesmarker långsiktigt med ett lägre betetryck under sommarhalvåret utan att det blir en skadlig ansamling av förna, men för äldre tiders

bönder var detta inte något problem eftersom de bar på kunskapen att använda elden.

Människor har under tusentals år använt sig av elden i markerna för en rad olika syften. Hittills har naturvårdsbränning i Sverige främst handlat om barrskogar och västsvenska ljungedar men elden har även varit vanlig i många andra marker. Dendrokronologiska undersökningar och pollenanalyser har till exempel visat att bränningar för att förbättra betet tidvis även skett med täta intervall, exempelvis på Gotska Sandön (Niklasson 2000) och i de inre delarna av Småland (Wäglind 2004, Greisman 2006). Elden har tidigare också använts flitigt vid restaurering och utökning av slåtterängar för att få bort den ansamling av gräsförna som hämmade höskörden och försvårade slåttern. Idag är bränning också en metod som kan användas för att motverka de negativa effekterna av försurning och kvävenedfall (Vestergaard & Alstrup 1996).

Brända övningsfält

Bränningens positiva effekter för växter och djur knutna till kulturlandskapet blir tydlig vid besök på två militära övningsfält i Halmstadstrakten där inventeringar av bland annat kärlväxter, gaddsteklar och fjärilar har gjorts under senare år (bl.a. Abenius & Larsson 2005). På

Figur 2. Banvallarna vid Veinge station sköttes tidigare av SJ med årlig bränning och blommade vackert gula av härginst i början av juni. När bränningen upphörde växte vallarna igen och ginsten och dess fjärilar har gått tillbaka. Under 2006 inleddes restaureringsarbeten utmed järnvägen för att återfå den gynnsamma miljön för ginst och fjärilar. Foto: Krister Larsson

Former management of railway banks usually involved annual burning, which was beneficial for e.g., *Genista pilosa* and its connected butterflies. The practice has now been locally revived for conservation purposes.

Figur 3. Vityxne blommor rikligt på en liten äng i södra Halland som sköts med årlig bränning på våren och sent efterbete. Slättergubbe och dess minerande fjäril, den starkt hotade slättergubbemalen, har rika bestånd i samma äng. Foto: Krister Larsson & Ronny Lindman.

Pseudorchis albida, *Arnica montana* and *Digitivalva arnicella* are all favoured by burning and late grazing.

båda skjutfälten har man under mer än ett halvsekel årligen skyddsavbränt stora arealer under våren för att förhindra att vådabränder uppstår i samband med övningsverksamheten senare på säsongen. Något bete förekommer inte i områdena och blomsterprakten under sommaren saknar motsvarighet i länet. Båda områdena finns med i det svenska förslaget till Natura 2000-områden och de ansvariga för övningsfälten är mycket positiva till att bevara naturvärdena och bränner numera vissa delar enbart av naturvårdsskäl. Av hänsyn till övningsverksamheten och alla blindgångare som gömmer sig i markerna krävs det särskilt tillstånd för att besöka dem.

Ringenäskjutfält ligger utmed kusten norr om Halmstad och på de årligen brända hedarna finns massförekomster av granspira *Pedicularis sylvatica*, ljungögönröst *Euphrasia micrantha*, Jungfru Marie nycklar *Dactylorhiza maculata* och klockgentiana *Gentiana pneumonanthe* samt

ett rikt insektsliv. I området finns förmodligen mer än halva det halländska beståndet av klockgentiana och inom en provyta på 15 × 15 meter räknade man år 2005 till över 13 500 stänglar. Även alkonblåvingen *Maculinea alcon*, som är helt bunden till klockgentiana och liksom denna rödlistad som sårbar (VU), har en unik täthet på fältet och antalet ägg uppskattades samma år överstiga 30 000 med bred marginal (Hall 2005).

Tönnersjöområdet ligger i skogsbygden ett par mil öster om Halmstad och har tidigare använts som bombmål för flygvapnets övningar men utnyttjas idag för annan militär övningsverksamhet. Kärnområdet, med de största naturvärdena, är 230 hektar stort och utgörs av en mosaik av torra heddar, mossar och fattigkärr som skyddsavbränns årligen i april. Bränningsintensiteten varierar och en mosaikartad vegetationsstruktur utbildas där vissa partier som

Figur 4. Vresrosen har utvecklat täta och ogenomträngliga snår i många kustnära sanddynor i södra Sverige och är ett stort naturvårdsproblem. Att gräva bort vresrosen med en gallerskopa har testats i sanddynerna utmed Laholmsbukten och det täta vresrosbuskaget på den vänstra bilden ersattes av en nyskapad sandblotta när grävmaskinen gjort sitt. Foto: Krister Larsson.

Large thickets of the invading *Rosa rugosa* have become a frequent sight in many south Swedish coastal sand dune areas during the last few decades and are a cause for conservation concern. Excavating the thickets with a special grid bucket has proved successful outside Laholm in southern Halland.

brunnit hårt ett år brinner sämre eller inte alls följande år och sydlänta slänter brinner hårdare än nordlänta. På områdets brända hedar finns länets rikaste förekomster av mosippa *Pulsatilla vernalis*, cypresslumner *Diphysastrum tristachyum* (figur 1) och den akut hotade huvudbägarlaven *Cladonia peziziformis*, medan slättergubbe *Arnica montana*, kattfot *Antennaria dioica*, hårginst *Genista pilosa* och ängsvädd *Succisa pratensis* blommor i stort antal. Här finns även länets största orrspel och häckande storspov, grönbensa och ljungpipare.

Rikedomen på blommande växter i området är basen för ett unikt insektsliv och det finns få motsvarigheter i landet. Hårginsten är av särskilt intresse eftersom den är värdväxt för elva rödlistade fjärilar, varav sex är akut hotade, och dessutom har tyngdpunkten i sin utbredning i södra Halland (figur 1). Två klassiska lokaler för ginstfjärilar är Mästocka ljunghed och banområdet vid Veinge station, som också ligger i denna del av länet, men här har ginstfjärilarna minskat drastiskt under senare år och vissa arter har eventuellt försvunnit helt. Under 2004–2006 inventerades ginstlevande fjärilar på alla rika hårginstlokaler i landet. Tönnersjömålets brända hedar, som tidigare var okända i detta samman-

hang, har visat sig vara den i särklass viktigaste lokalen med minst nio av de elva fjärilarna och med massförekomst av flera arter, bland annat daggig ginstmätare *Pseudoterpna pruinata* som bara har tre kända aktuella lokaler i landet (Björklund m.fl. in prep.).

På Mästockaheden är bestånden av ginstfjärilar betydligt svagare och flera arter som tidigare påträffats där har inte återfunnits på senare år. Den troligaste orsaken till detta är att Mästockaheden, som bränns med ett roterande intervall på 7–8 år, även betas förhållandevis intensivt av nötkreatur och att hårginsten då blir för hårt åtgången. Det är uppenbart att den årliga vårbränningen på Tönnersjöålet är mer gynnsam för fjärilarna. Även den starkt hotade slättergubbemalen *Digitivalva arnicella*, vars larv lever som minerare i slättergubbens blad, verkar ha missgynnats av det hårda betet och har minskat på Mästockaheden medan Tönnersjöålet troligen hyser landets rikaste bestånd även av denna art.

Vid Veinge station skyddsavbrände SJ förr banvallarna utmed järnvägen varje vår och i början av juni färgades dessa helt gula av hårginstens blommor. Bränningen har sedan länge upphört, banvallarna har vuxit igen alltmer och

hårginst och ginstfjärilar har gått starkt tillbaka i området. I december 2006 påbörjade länsstyrelsen i samarbete med Banverket en större restaurering av banområdena vid Veinge station (figur 2). Träd och buskar avverkades, matjord schaktades bort, återinförande av bränning planeras och förhoppningsvis blir detta startskottet för en ny blomstringstid för hårginsten och dess fjärilar vid Veinge.

Slätterängar kan hävdas med bränning

Även vårbränning av ängar har prövats med goda resultat på flera ställen, dels för att blommande ängsvädd och andra viktiga pollen- och nektarväxter för insekter ska få stå kvar in på höstkanten och dels för att bränning innebär en betydligt mindre arbetsinsats jämfört med slätter. I naturreservatet Gårdshult tre mil öster om Halmstad har fem hektar slätteräng restaurerats under senare år och vissa ängar slås på sedvanligt sätt medan andra bränns på våren i stället. Bränningen gynnar i stort sett samma örter som slättern och skapar liksom lien en vegetation dominerad av örter, och skillnaden är stor jämfört med de äldre ängsmarker som idag hävdas som naturbetesmark. Betesmarkerna är mer gräsrika, inslaget av blommande örter betydligt mindre och det myller av fjärilar, bin och humlor som präglar både brända och sent slagna ängar under sommaren saknas nästan helt.

I södra Halland finns ännu ett bra exempel på eldens välgörande förmåga. På en mindre äng som markägaren bränner varje vår och som sedan efterbetas sent på sommaren uppskattades år 2006 antalet plantor av vityxne *Pseudorchis albida* till omkring 500, vilket är två tredjedelar av hela det kända sydsvenska beståndet av arten (Claesson 2006). Ängen är även i övrigt blomsterrik med täta bestånd av slättergubbe, och vid ett besök 2005 sågs minor efter slättergubbe-malens larver på flera plantor (figur 3). I Halland finns ytterligare två vityxnelokaler med aktuella förekomster och vårbränning inleddes, på initiativ av Kjell Georgson, under förra året även på dessa, men det behövs ytterligare några års bränning innan det går att utvärdera resultaten.

Figur 5. Murgrönsmjöjan (övre bilden) fanns förr på flera ställen i södra Halland, men försvann helt från landet under 1970-talet. År 1980 återfanns några små plantor norr om Halmstad och räddades av floraväktare till en mer skyddad växtplats.

Murgrönsmjöjan trivs bäst i bäckar och dammar med rent källvatten i betesmarker där djurens tramp skapar fläckar med bar jord. Vid Strandlida norr om Halmstad (mittbilden) har murgrönsmjöjan på kort tid utvecklats till täta bestånd där kväverik vegetation grävs bort utmed bäckfåran.

Vid Strandlida har även en bäck restaurerats och de första plantorna har nu börjat rota sig i den nya bäckfåran (nedre bilden). Foto: Krister Larsson & Margareta Edqvist.

Ranunculus hederaceus has recovered successfully at sites where the surrounding competitive vegetation has been removed.

Grävmaskinen kan göra nytta

Den rika mångfald som ofta följer i spåren efter militära övningar, grustäktsverksamhet och liknande har inspirerat till att testa en del andra nya skötselmetoder för att gynna hotade arter. Olika typer av grävmaskiner har den senaste tiden blivit ett allt vanligare inslag även på naturskyddade marker i Halland.

I sanddynerna utmed Laholmsbukten grävs vresosen och dess rötter bort med gallerskopa som silar ifrån sanden, och andra typer av skopor används för att få fram ny fräsch sand där grässvålen blivit för tät och högvuxen medan bergtall samt ungt löv och tall rycks upp med rötterna för att utvidga arealerna öppen sandmark (figur 4). Även i hedar har liknande insatser gjorts för att gynna hårginst och marklevande insekter och för att skapa säkra bränningsgränser.

I Strandlida norr om Halmstad har en rörlagd bäck restaurerats för att gynna murgrönsmöja (figur 5) och på Balgö har yngeldammar för stinkpadda grävts, med en snabb och positiv respons från båda arterna. Den här typen av naturvårdsgrävningar är ännu i sin linda men resultaten ser så lovande ut att de ger mersmak.

Citerad litteratur

- Abenius, J. & Larsson, K. 2005. Gaddsteklar och andra insekter i fyra halländska hedområden. – Länsstyrelsen Halland, meddelande 2005: 6.
- Björklund, J.-O., Larsson, K., Lindman, R. & Ryrholm, N. In prep. Ginstlevande fjärilar i Halland och Skåne 2004–2006. – Länsstyrelsen Halland.
- Claesson, I. 2006 (manuskript). Vityxne 2006. Inventeringsresultat och åtgärder inom åtgärdsprogrammet för den södra populationen. – Länsstyrelsen i Västra Götaland.
- Georgson, K., Johansson, B., Johansson, Y. m.fl. 1997. Hallands flora. – SBT-förlaget, Lund.
- Greisman, A. 2006. Fire, forest and cultural landscape history during the last 11000 years in Småland – a case study at Stavsåkra. – Inst. för biologi och miljövetenskap, Högskolan i Kalmar. The Ess Bulletin, vol 4: 1.
- Hall, K. 2005. En inventering med åtgärdsförslag för alkonblåvinge och klockgentiana. – Länsstyrelsen Halland, meddelande 2005: 21.
- Niklasson, M. 2000 (opubl.). Skogshistoria och bränder på Gotska Sandön. – Inst. för sydsvensk skogsvetenskap, SLU, Alnarp.

- Vestergaard, P. & Alstrup, V. 1996. Loss of organic matter and nutrients from coastal dune heath in northwest Denmark caused by fire. – J. Coastal Conserv. 2: 33–40.
- Wäglind, J. 2004. En översiktlig brandhistorisk analys av Storåsområdet naturreservat, Kronobergs län. – Examensarbete 2004: M16. Inst. för biologi och miljövetenskap, Högskolan i Kalmar.

ABSTRACT

Larsson, K. 2007. Bränning och markstörning gynnar hotade arter i Halland. [The use of fire and disturbance when preserving threatened species in Halland, SW Sweden.] – Svensk Bot. Tidskr. 101: 85–90. Uppsala. ISSN 0039-646X.

Old cultural landscapes often contain large numbers of threatened species and to preserve them all new management techniques need to be developed. In Halland, SW Sweden, investigations of military training fields, gravel-pits and other heavily disturbed places have shown that many species are favoured by burning with dense intervals or by excavations where naked soil is exposed. With inspiration from these studies different kinds of management techniques with controlled fires and excavators have been tested in several areas in Halland as a complement to grazing and hay cutting when managing these habitat.

Krister Larsson jobbar som frilansbiolog i familjeföretaget ALLMA Natur och Kultur. I verksamheten finns både praktiska uppgifter som skötsel av slätterängar och naturvårdsbränning samt mer teoretiska som

att utarbeta skötselplaner för naturreservat och åtgärdsprogram för hotade arter.

Adress: Hertered 133, 310 38 Simlångsdalen
E-post: gunilla.krister@telia.com